

UOT 343.1

KƏNAN ƏSGƏROV

Bakı Dövlət Universitetinin Cinayət prosesi
kafedrasının doktorantı

EKSHUMASIYANIN TAKTİKASI HAQQINDA MÜL- AHİZƏLƏR

Açar sözlər: cinayət prosesi, kriminalistika, istintaq hərəkəti, ekshumasiya, taktika, təcrübə, tövsiyələr.

Ключевые слова: уголовный процесс, криминалистика, следственное действие, эксгумация, тактика, практика, рекомендации.

Key words: criminal process, forensic science, investigative action, exhumation, tactics, practice, recommendations.

Kriminalistik taktika kriminalistikanın müstəqil bir bölməsi olub, cinayətlərin açılmasında, istintaqında və qarşısının alınmasında iştirak edən şəxslərin davranışlarının qanunauyğunluqlarını sistemli şəkildə əks etdirən ümumi müddəalar sistemidir ki, onların da əsasında tipik və konkret istintaq şəraitlərində ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin, taktiki əməliyyatların həyata keçirilməsinin ən optimal variantları haqqında xüsusi elmi-təcrübi təkliflər işləyib hazırlayır (1, s. 338-339).

Kriminalistikaya dair milli hüquq ədəbiyyatında bir çox istintaq hərəkətinin (məsələn, baxış, ekspertiza, axtarış və s.) həyata keçirilməsinin taktiki məsələləri ətraflı izah edilmişdir, lakin hələ ekshumasiya istintaq hərəkətinin taktikası milli hüquq ədəbiyyatında işlənilib hazırlanmamışdır. Bu isə, öz növbəsində, təcrübi işçilər qarşısında bir sıra çətinliklər və taktiki biliklər çatışmazlığı yaradır. Ekshumasiyanı həyata keçirən, onun həyata keçirilməsində iştirak edən şəxslərin davranışının ardıcillıq alqoritminin elmi əsaslandırılmış qanunauyğunluqlarını əks etdirən taktiki tövsiyələrin işlənilib hazırlanmaması təcrübi fəaliyyətdə

həmin istintaq hərəkətinin effektivliyinin aşağı düşməsi təhlükəsi yaradır. Bu amili nəzərə alaraq, biz bu məqalədə müxtəlif istintaq şəraitlərində meyitin qəbirdən çıxarılmasının taktikası məsələsini tədqiq etməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

Hər bir istintaq hərəkəti kimi, meyitin qəbirdən çıxarılmasının da effektivliyi ona vahid sistem kimi yanaşılmasından çox asılıdır. Kriminalistik taktika aspektindən istintaq hərəkəti bir sistem kimi ayrı-ayrı mərhələlərin məcmuyu kimi nəzərdən keçirilməlidir. Bu mərhələlərin sayı və adları müxtəlif müəllif tərəfindən fərqli şəkildə təqdim edilərsə də, mahiyyət etibarilə onlar demək olar ki, eyni məzmunundan çıxış edirlər (6, s. 143-146).

Məsələn, D.A.Natura qeyd edir ki, kriminalistik ekshumasiyanın məzmununun və strukturunun etaplar, mərhələlər və elementlər kimi təsəvvür edilməsi istintaq hərəkətinin məzmununa sistemli yanaşmanın təminatı kimi vacib bir tələbə cavab verir. Müəllif göstərir ki, yalnız belə yanaşma daxilində bütün elementlərin effektiv işlənilib hazırlanması və onların arasında sistemli əlaqənin təmin edilməsi mümkündür. Müəllifin fikrincə, ekshumasiya istintaq hərəkəti etaplardan, həmin etaplar mərhələlərdən, sonuncular isə ayrı-ayrı elementlərdən ibarətdir. O, ekshumasiyanın üç etapını fərqləndirməklə həmin istintaq hərəkətinin taktiki əsaslarını işləyib hazırlamağa nail olmuşdur:

hazırlıq etapu – 2 mərhələdən ibarətdir: meyitin dəfn olunduğu yerə gedənədək aparılan hazırlıq və meyitin dəfn olunduğu yerə çatdıqdan sonra, lakin hələ bilavasitə meyitin qəbirdən çıxarılmasına başlayanədək aparılan hazırlıq;

işin görülməsi etapu – 2 mərhələnin məcmuyu

kimi nəzərdən keçirilir: meyitin bilavasitə qəbirdən xaric edilməsinə yönəlmiş işlərin görülməsi və meyit qəbirdən xaric edildikdən sonra yerinə yetirilən işlər;

yekun etap – 3 mərhələnin məcmuyu kimi təqdim edilir: ekshumasiya edilmiş meyitin məzarlığa geri qaytarılması, qəbirdən çıxarılmış meyitin təkrarən dəfn edilməsi və qəbir üzərində bərpa işlərinin görülməsi (8, s. 80-93).

Kriminalistik ədəbiyyatda istintaq hərəkətinin etaplarının sisteminin quruluşunu izah edən müəlliflərdən A.F. Volinskiy və V.P. Lavrovun mövqeyi metodologiya baxımından bizə daha yaxındır. Onlar qeyd edirlər ki, istintaq hərəkətinin ardıcıl etapları aşağıdakılardır (5, s. 350-351):

istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsinə hazırlıq;

istintaq hərəkətinin bilavasitə həyata keçirilməsi;

istintaq hərəkətinin gedişatının və nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi;

əldə edilmiş nəticələrin qiymətləndirilməsi və onların istintaqı aparılan iş üzrə əldə edilmiş sübutların sistemindəki yerinin müəyyən edilməsi.

Biz də məhz bu yanaşmanı metodoloji əsas kimi götürməklə ekshumasiya istintaq hərəkətinin taktikası məsələsini həmin dörd etap üzrə izah etməyi məqsəduyğun hesab edirik.

İstintaq hərəkətinin həyata keçirilməsinə hazırlıq etapında, bir qayda olaraq həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan istintaq hərəkətinin məqsəd və vəzifələri, onun həyata keçiriləcəyi yer, vaxt, istintaq hərəkətinin kimin və ya kimlərin barəsində həyata keçiriləcəyi, istintaq hərəkətini həyata keçirən şəxsdən başqa həmin hərəkətin icrası zamanı iştirak etməli olan şəxslərin dairəsi, tələb olunan elmi-texniki vasitələr və s. müəyyən edilir. Tərəfimizdən ekshumasiya istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsinə hazırlıq etapını üç istiqamətdə həyata keçirmək tövsiyə edilir:

1) Prosesual-hüquqi hazırlıq – istintaq hərəkətinin nəticəsindən daha sonra sübut kimi istifadə edilə bilinməsi üçün istintaq hərəkəti qanunilik və əsaslılıq tələblərinə mütləq surətdə cavab verməlidir. Prosesual hüquqi hazırlıq istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquqi məsələlərin həllini nəzərdə tutur. Məlumdur ki, istintaq

hərəkətinin həyata keçirilməsinin əsaslı hesab edilməsi üçün onu həyata keçirən subyekt həm faktiki, həm də hüquqi əsasla istinad etməlidir. Ekshumasiya istintaq hərəkətinin faktiki əsasını artıq dəfn edilmiş meyitin basdırıldığı yerdən çıxarılmasına və onunla bağlı digər istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsinə, eləcə də, meyitlə birgə basdırılmış predmetlərin aşkar edilməsinə, götürülməsinə və tədqiq edilməsinə olan zərurətdir. Belə zərurət obyektiv xarakter daşmalı, subyektin mülahizəsindən asılı olmamalı, başa yollarla bu zərurətin aradan qaldırılması mümkün olmamalıdır. Ekshumasiya istintaq hərəkətinin hüquqi əsası kimi AR CPM-in 237-ci maddəsi və bəzi başqa maddələri çıxış edir. İstintaq hərəkətinin qanuni olması üçün, həmin hərəkətin qanunla müəyyən edilmiş prosesual forması ciddi təmin edilməlidir. Ekshumasiya istintaq hərəkəti Azərbaycan Respublikasında yalnız məhkəmə qərarı əsasında həyata keçirilə bilər. İstintaq hərəkətinə hüquqi hazırlıq müstəntiq tərəfindən əsaslandırılmış vəsatətin hazırlanması və prokurora təqdim edilməsi ilə başlanmalıdır. Daha sonra müstəntiqin vəsatəti əsasında prokurorun məhkəməyə təqdimatla müraciət etməsi hüquqi hazırlığın davamı, məhkəmə tərəfindən ekshumasiyanın həyata keçirilməsinə icazə verən qərarın qəbul edilməsi isə hüquqi hazırlığın yekunu kimi qiymətləndirilir. Təsadüfi deyildir ki, hüquq ədəbiyyatında istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi haqqında qərar qəbul edilməsi prosesi özü etaplı bir fəaliyyət kimi nəzərdən keçirilir (7, s. 77-79). Ekshumasiya istintaq hərəkətinə münasibətdə bu tezis özünü tam doğruldur.

2) Taktiki-texniki kriminalistik hazırlıq – istintaq hərəkətinin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi və uğurla başa çatmasının əsas təminatlarından biri onun taktiki cəhətdən düzgün şəkildə planlaşdırılmasıdır. Taktiki-texniki hazırlıq zamanı müstəntiq tərəfindən ekshumasiya həyata keçiriləcək məkan öyrənilməli, qəbirdən çıxarılmalı olan meyit barədə əvvəllər həyata keçirilmiş istintaq və digər prosesual hərəkətlərin protokolları öyrənilməli, ekshumasiya nəticəsində həlli gözlənilən sualların siyahısı müəyyən edilməlidir, istintaq hərəkətinə cəlb edilməli olan məhkəmə təbəəti mütəxəssisi və zərurət olarsa, digər mütəxəssislər

rin seçilməsi, onlarla ekshumasiya yerinə gedəndə məsləhətləşmələr, istintaq hərəkətinin əlverişli vaxtının müəyyən edilməsi, istintaq hərəkətinə zəruri hallarda din xadimlərinin dəvət edilməsi, mərhumun qohumları ilə əlaqənin saxlanması kimi məsələlər həll edilməlidir. Eyni zamanda, bu mərhələdə müstəntiq ekshumasiya zamanı texniki vasitələrin tətbiq edilib-edilməyəcəyini müəyyən etməli, onların tətbiq ediləcəyi təqdirdə həmin vasitələrin sazlığını, yararlığını və hazır olmasını yoxlamalıdır, onları tətbiq etmək üçün xüsusi şəxslərin tələb edildiyi hallarda sonuncuların iştirakını təmin etməlidir. Ekshumasiyaya hazırlıq mərhələsində müstəntiqin ekshumasiyada iştirak edəcək məhkəmə təbabəti sahəsindəki mütəxəssislə məsləhətləşməsi çox zəruridir.

Xüsusilə, ekshumasiyadan sonra meyit barəsində ekspert tədqiqatı perspektivi olarsa, həmin ekspertizanı keçirəcək ekspertin ekshumasiyaya hazırlıq zamanı dəvət edilməsi və onunla birgə istintaq hərəkətinin planlaşdırılması tövsiyə edilir (2, s. 208-210).

3) Təşkilati-koordinasiya hazırlığı – ekshumasiya spesifik istintaq hərəkəti olduğu üçün onun həyata keçirilməsində qeyri-prosessual xarakterli texniki və ya mühafizə işləri də görülür (3, s. 119). Belə ki, basdırılmış meyitin torpaqdan çıxarılması ilə bağlı olduğu üçün, bu istintaq hərəkəti həmişə torpağı qazıyacaq işçilərin iştirakı, bəzən isə traktor, ekskavator kimi ağır texnikanın tətbiqi zərurətini yaradır. Bundan başqa, adı qaydada ərazidə, hadisə yerində baxışa hazırlıqdan fərqli olaraq, ekshumasiya artıq dəfn edilmiş meyitin çıxarılması ilə bağlı olduğundan bir sıra spesifik təşkilati hazırlıq tədbirlərinə ehtiyac duyulur. Məsələn, qəbirdən çıxarılmış meyiddən tədqiqat üçün nümunələr götürülməsi nəzərdə tutularsa, xüsusi qablaşdırma vasitələri, meyitin sonradan tibb müəssisəsinə göndərilməsi nəzərdə tutularsa, xüsusi nəqliyyat vasitəsi, epidemiya, ağır qoxu və s. halların ehtimalı olarsa, xüsusi geyimlər, maskalar və s. vasitələr təmin edilməlidir. Təşkilati məsələlərə yağıntılı, küləkli və ya həddən artıq isti hava şəraitində açılacaq qəbrin ətrafının və üzərinin qoyurucu vasitələrlə örtülməsi (məsələn, təbii işıqlandırmanı təmin etmək məqsədilə şəffaf materiallardan çadırın qurulması), əhalinin sıx oldu-

ğu yerlərdə ekshumasiya həyata keçirilməsi nəzərdə tutularsa, ərazinin kənar şəxslər üçün girişə bağlanması və s. aid etmək olar. Koordinasiya xarakterli hazırlıq özündə təhqiqat orqanının istintaq orqanına yardımını, müxtəlif idarə mənsubiyyətli vəzifəli şəxslərin ekshumasiyanın uğurla həyata keçirilməsi üçün əməkdaşlıq etməsini nəzərdə tutur (məsələn, polis əməkdaşlarının prokurorluğun müstəntiqi tərəfindən həyata keçirilən ekshumasiya istintaqı hərəkətinin icra olunduğu yeri mühafizə etməsi; səhiyyə orqanlarının nəqliyyat vasitəsi ilə ekshumasiya olunmuş meyitin sanitar qaydalara uyğun şəkildə bir yerdən başqa yere çatdırılması; fəvqəladə hallar orqanları əməkdaşlarının ekshumasiya zamanı torpaq işlərinin, digər söküntü işlərinin təhlükəsiz aparılmasına nəzarət etməsi və s.).

Bütün hazırlıq işləri tamamlandıqdan sonra müstəntiq və ekshumasiyada iştirak etməli olan şəxslər açılmalı olan qəbrin olduğu əraziyə gəlinlər. Əraziyə çatdıqdan sonra istintaq hərəkətinin bilavasitə həyata keçirilməsinə başlamaq olar. Bu zaman bir məsələyə diqqət yetirmək lazımdır ki, ekshumasiya mahiyyətcə, meyitin qəbirdən çıxarılması hərəkətini ehtiva etsə də, istintaq hərəkəti kimi o, qəbirin və onun olduğu ərazinin statik müşahidəsi ilə başlanır. Taktiki mülahizələrə görə, ekshumasiyanı birbaşa qəbrin açılması ilə deyil, əvvəlcə onun və kiçik radiusla (3-5 metr radius tövsiyə edilir) onun ətrafının baxışının keçirilməsi tövsiyə edilir. Müxtəlif istintaq şəraitlərində qəbrin açılmasından öncə onun vəziyyətinin təsvir edilməsi faydalı ola bilər (məsələn, qəbrüstü abidənin sonradan bərpa edilməsi zamanı yaranan mübahisənin həlli üçün və ya dövlət orqanlarından öncə qəbirə kənar müdaxilənin edilib-edilmədiyini müəyyən etmək üçün və s.). Müşahidədən sonra bilavasitə qəbrin açılmasına başlanılır. Qəbrin açılması zamanı mümkün qədər az dağınıq tö-rədilməli və xüsusilə də meyitin zədələnməməsinə diqqət yetirilməlidir. Böyük və mürəkkəb quruluşdu qəbrüstü abidələrin sökülməsi zərurəti yaranarsa, tikinti sahəsində mütəxəssisin dəvət edilməsi tövsiyə edilir. Əgər uzun zaman əvvəl basdırılmış meyitin çürüdüüyü və onun yalnız sümük qalıqlarının aşkar ediləcəyi ehtimal edilirsə, arxeologiya sahəsində mütəxəssisin dəvət edilmə-

si tövsiyə edilir, çünki adı qaydada belə qəbirlərin açılması zamanı sümük qalıqları zədələnə və qarışa bilər. Qəbrin açılması və qazılması meyit gözə görünənə kimi davam etməli meyit tam aşkar edildikdən sonra qazıntı dayandırılmalı və yenidən statik müşahidə vasitəsilə meyitin qəbirdəki vəziyyəti prokotolda rəsmiləşdirilməlidir. Tabut daxilində basdırılma hallarında da anoloji olaraq tabut aşkar olunandan sonra qazıntı dayanmalı və tabutun qəbrin içindəki vəziyyəti müşahidə edilməlidir. Müşahidə (baxış) tamamlandıqdan sonra meyitin və ya tabutun qəbirdən çıxarılması həyata keçirilir. Taktiki mülahizələrə görə, meyitin çıxarıldığı yerdə müfəssəl baxışının keçirilməsi məqsədəuyğundur. Lakin meyitin çıxarılan kimi tibb müəssisəsinə də göndərilməsi istisna edilmir. Qəbirdən çıxarılmış meyitdən nümunələrin götürülməsindən, onun baxışının keçirilməsindən, əl izlərinin və s. izlərin çıxarılmasından sonra ekshumasiya ya meyitin yenidən basdırılması, ya da tibb müəssisəsinə göndərilməsi ilə başa çatır. Meyit tibb müəssisəsinə göndərildikdə, onun əvvəlki basdırıldığı yerin, üzərindəki abidələrin mühafizəsi və ya qorunması üçün tədbirlər görülməlidir.

Bu hissədə daha bir məqam qeyd edilməlidir ki, ekshumasiya istintaq hərəkətinin gedişatı açılmalı olan qəbrin və çıxarılmalı olan meyitin xüsusiyyətləri ilə birbaşa əlaqəlidir. Yuxarıda biz ekshumasiyanın tipik istintaq şəraitində həyata keçirilməsi xüsusiyyətlərinə nəzər saldıq. Ədəbiyyatın və təcrübənin öyrənilməsi ekshumasiyanın aşağıdakı atipik şəraitlərini fərqləndirməyə imkan verir:

a) birgə qəbirdən ekshumasiya – birgə qəbir dedikdə, bir qəbirdə iki və ya daha çox şəxsin basdırılması nəzərdə tutulur. Bu halda qəbirdə basdırılmış bütün meyitlərin dəfn mərasimi qanuni şəkildə həyata keçirilir və bir qayda olaraq, qəbirdə dəfn edilmiş bütün insanlar haqqında məlumatlar (adı, soyadı, atasının adı, doğum tarixi, vəfat etmə tarixi) qəbrüstü abidənin və ya məzar daşının üstündə göstərilir. Birgə qəbirdən ekshumasiya zərurəti yarandıqda, iki əsas istintaq şəraiti mövcud ola bilər:

a) müstəntiqə qəbirdən çıxarılması lazım olan meyitin birgə qəbirdə dəfn edildiyi məlum olur – bu halda müstəntiqə özünün müvafiq vəsatətində

hansı qəbrin açılacağını, o qəbirdə kimlərin meyitlərinin olduğunu, onlardan kimin və ya kimlərin meyitlərinin çıxarılmalı olduğu, birgə məzarda basdırılmış meyitlərin birinin-digərindən hansı əlamətlər əsasında fərqləndiriləcəyi kimi məlumatların göstərilməsi tövsiyə edilir;

b) müstəntiqə qəbirdən çıxarılması lazım olan meyitin birgə qəbirdə dəfn edildiyi məlum olmur – bu halda müstəntiqə öz vəsatətində yalnız bir insana məxsus qəbrin açılması zərurətini əsaslandırır və müvafiq məhkəmə qərarı alındıqdan sonra, ekshumasiya yerinə gəldikdən sonra meyitin birgə qəbirdə basdırıldığı aşkar edilir. Bu zaman qəbrin açılması faktiki olaraq bir deyil, iki və bir neçə şəxsin qəbrinin açılması olduğu üçün belə istintaq şəraitində müstəntiqə geri qayıdaraq məhkəməyə yeni təqdimatla təkrar müraciət etməsi üçün prokurora məlumat və müvafiq vəsatət verməsi tövsiyə edilir. Bu tövsiyənin nəzərə alınmaması, yəni məhkəmə qərarında bir insanın qəbrinin açılması nəzərdə tutulduğu halda faktiki olaraq bir neçə insanın qəbrinin açılması mərhumlara qohumlarının hüquqlarının pozulması kimi dəyərləndirilə və istintaq hərəkətinin qanunsuz hesab edilməsinə səbəb ola bilər.

Bu iki əsas istintaq şəraitinin müxtəlif variationalarının da mövcudluğu istisna edilmir: 1) müstəntiqə şəxsin birgə qəbirdə basdırıldığı məlumdur, lakin ekshumasiya zamanı yalnız bir meyit aşkar edilir; 2) müstəntiqə şəxsin birgə qəbirdə basdırıldığı məlumdur, lakin ekshumasiya zamanı aşkar edilən meyitləri fərqləndirmək mümkün deyil; 3) müstəntiqə şəxsin birgə qəbirdə basdırıldığı məlum deyil, qəbirdən onun birgə qəbir olduğu anlaşılmır, lakin qəbrin açılması zamanı orada başqa meyitin də olduğu məlum olur və s.

Azərbaycanda birgə qəbirlər, bir qayda olaraq eyni ailəyə, nəslə məxsus olduğu üçün, belə istintaq şəraitlərində xəbərdar edilməli olan qohumların dairəsi kifayət qədər məhdudlaşır ki, bu da müstəntiqin işini asanlaşdırır. Lakin birgə qəbirlərdə qohumluq münasibətlərində olmayan ayrı-ayrı şəxslərin də basdırılması istisna edilmir. Belə halda hər bir mərhumin qohumlarına baş tutacaq ekshumasiya barədə məlumat verilməlidir;

b) «ikimərtəbəli basdırma» zamanı ekshumasiya – kriminalistikağa dair ədəbiyyatda A.Y. Kri-

qer tərəfindən istifadə edilmiş bu məcazi termin də bir qəbirdə bir neçə meyitin basdırılmasını nəzərdə tutur. Birgə qəbirdə basdırmadan fərqli olaraq, «ikimərtəbəli basdırma» zamanı basdırılmış meyitlərdən yalnız biri və ya bir neçəsi qanuni şəkildə – rəsmi dəfn edilmiş olur, digər meyit və ya meyitlər isə rəsmi (qanuni) qəbrə qanunsuz olaraq qoyulur (bu, bir qayda olaraq, cinayətin izlərini – meyiti gizlətmək məqsədilə edilir), üstəlik birgə qəbirlərdə, bir qayda olaraq, meyitlər yan-yana yerləşdirildiyi halda, «ikimərtəbəli basdırma» zamanı qanunsuz basdırılmış insan meyiti, qanuni dəfn edilmiş meyitin altında, nisbətən dərinədə basdırılmış olur. Bu halda qəbrin üzərində orada qanunsuz basdırılmış insanlar barədə heç bir rəsmi məlumat olmur, lakin meyiti ora qanunsuz basdırmış insanlar tərəfindən qəbrüstü abidəyə və ya məzar daşına xüsusi işarələrin qoyulması istisna edilmir. Bu amil ekshumasiyadan əvvəl qəbrin baxışının keçirilməsinin taktiki faydasını bir daha təsdiq edir. A.Y. Kriqer yazır: «... bu istintaq şəraitinin çətinliyi ondarır ki, mahiyyətə bir meyit əvəzinə, iki meyitin qəbirdən çıxarılması zərurəti yaranır – onlardan biri rəsmi dəfn edilmiş meyitdir, digəri isə gizli basdırılmış meyit ... həmçinin bu halda iki ayrı mərhumun qohumlarının maraqlarına toxunmaq zərurəti yaranır ... bu istintaq şəraitində ekshumasiyanın taktikasında xüsusi cəhətlər yaranır ... birincisi, hər iki mərhumun qohumlarının, məlumatlandırılması və dəvət edilməsi zərurəti yaranır, ... ikincisi, hər bir mərhumun ekshumasiyası haqqında müstəqil qərar qəbul edilməlidir, ... üçüncüsü, hər mərhumun ekshumasiyası müstəqil protokolda rəsmiləşdirilməlidir» (4, s. 109).

c) meyitin hissələrinin ayrı-ayrı yerlərdən ekshumasiya edilməsi – bu istintaq şəraiti özündə birgə qəbirlərdən və «ikimərtəbəli basdırma» zamanı ekshumasiyanın elementlərini birləşdirə bilər. Belə ki, cinayət hadisəsi zamanı (məsələn, avtonəqliyyat hadisəsi nəticəsində insan bədəninin parçalanması), cinayətdən sonra (məsələn, qətlə yetirilmiş şəxsin meyitinin daşınmasını və ya gizlədilməsini asanlaşdırmaq üçün onun hissələrə bölünməsi) və ya cinayətin araşdırılması zamanı (ekspert tədqiqatının xarakterindən asılı olaraq, meyitin başının, əzələrinin və ya digər orqanları-

nın bədənəndən ayrılması) parçalanmış, hissələrə bölünmüş insan metinin müxtəlif hissələri ayrı-ayrı yerlərdə basdırılmış ola bilər. Bu zaman həm ayrı-ayrı hissələrin ekshumasiya zərurəti yarana bilər, həm də bütün hissələrin bir yerə toplanaraq tədqiq edilməsi zərurəti yarana bilər. İstintaq qarşısında duran suallardan asılı olaraq, müstəntiq həm meyitin hər hansı bir hissəsinin ekshumasiyası barədə, həm də dəqiq yerlərini göstərməklə meyitin bütün hissələrini bir araya toplamaq məqsədi ilə bir neçə qəbrin asılması haqqında vəsatətlə prokurora, prokuror isə məhkəməyə müraciət edə bilər;

ç) meyitin sümüklərinin ekshumasiya edilməsi – ekshumasiyanın bu növü meyitin dəfn edilməsindən uzun zaman keçdikdən sonra həyata keçirildikdə müşahidə olunur. İnsan meyitindən qalmış sümüklər vasitəsilə iş üçün əhəmiyyətli olan çoxsaylı faktların müəyyən edilməsi, xüsusilədə şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi mümkündür, odur ki, meyitin dəfnindən uzun zaman keçməsi zəruri hallarda qəbrin açılmasına və sümüklərin ekshumasiya edilməsinə mane olmamalıdır (9, s. 80-86). Nəzərdən keçirilən şəraitdə ekshumasiyanın tipik taktikasında müəyyən xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla fərqli yanaşma tətbiq edilir. İlk növbədə, sümüklərin ekshumasiyası zamanı məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssislə yanaşı, arxeologiya sahəsində də mütəxəssisin iştirakı zəruridir. Bu zaman ekshumasiya işi olduqca ehtiyatla həyata keçirilməli, bir qayda olaraq, əl işindən istifadə edilməlidir. İnsan sümüklərinin ekshumasiyası zamanı əvvəlcə qalıqlara çatana kimi qazıntı işləri aparılmalı, sümük qalıqları üzə çıxdıqdan sonra, onların yerini dəyişmədən və altındakı torpağı təmizləmədən sümüklərin ətrafı təmizlənməlidir. Sümük qalıqlarının hamısının ətrafı təmizləndikdən sonra onlara statik baxış keçirilməli, foto və ya video çəkilişi aparılmalı və protokolda qalıqlar qəbrin içində olduğu şəkildə sözlə təsvir edilməlidir. Daha sonra həmin sümüklər xüsusi örtük üzərinə qəbirdə yerləşdiyi formada, yəni hər sümük olduğu yerinə qoyulmaqla düzəlməli və mütəxəssisin köməyi ilə sümüklərin vəziyyətini, onlarda baş vermiş dəyişikliklər və patologiyaların müəyyən edilməsi üçün onlara baxış keçirilməlidir. Zəruri hallarda sümüklər mütəxəssisin

köməyi ilə qablaşdırılıb sonra tədqiqatlar üçün tibb müəssisəsinə və ya başqa ekspertiza müəssisəsinə göndərilə bilər;

d) gizli saxlanc yeri kimi istifadə edilən qəbirlərin açılması – təcrübədə insan qəbirlərindən müxtəlif predmetlərin (silah, oğurlanmış pullar və ya zinyət əşyaları, dövriyyəsi qadağan edilmiş maddələrin və s.) gizlədilməsi üçün istifadə edilməsi hallarına çox rast gəlinmişdir. Belə hallarda həmin predmetlərin aşkar edilərək götürülməsi zərurəti yaranır ki, bunun üçün də onların gizlədildiyi qəbrin açılmasının həyata keçirilməsi zərurəti yaranır. Prosesual baxımdan daha çox axtarış istintaq hərəkətinə uyğun gəlsə də, mənəvi-etik mülahizələrə görə, insan qəbirlərindən gizli saxlanc yeri kimi istifadə edildiyi hallarda məhz ekshumasiya istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi tövsiyə edilir. Gizli saxlanc yeri kimi istifadə edilən qəbirlər açılarkən axtarılan əşyalar tam həcmdə aşkar edilərsə, insan meyiti bilavasitə qəbirdən kənara çıxarılmaya da bilər. Lakin həmin əşyaların insan meyitinin altında, bir az dərində basdırılması hallarında meyit qəbirdən kənara çıxarılmalı, axtarılan əşyaların aşkar edilməsi üçün qəbir ağılabatan həcmdə dərinləşdirilməli və ya enləndirilməlidir. Aşkar edilmiş predmetlər götürülməli və ekshumasiya haqqında protokolda rəsilləşdirilməlidir. Müvafiq hazırlıq işlərindən sonra meyit əvvəlki yerində təkrar dəfn edilməlidir;

e) marginal dəfnlər zamanı ekshumasiya – marginal dəfnlər müxtəlif dinlərə və ya etnik qruplara aid olan şəxslər arasında ümumən qəbul edilmiş dəfn qaydalarından kənara çıxan formalarda həyata keçirilən dəfnlərdir. Azərbaycan Respublikasında dəfn qaydaları normativ qaydada tənzim edilmədiyi üçün təcrübədə tamamilə ağla gəlməz şəkillərdə dəfn olunmuş meyitlərə də rast gəlmək olar. Məsələn, son illərdə avtonəqliyyat hadisəsi zamanı vəfat etmiş gənc bir oğlanın qəza törətdiyi avtomobillə birlikdə basdırılması haqqında bütün respublikada söhbətlər getmişdir. Etik mülahizələrə görə, həmin hadisənin detallarını məqalədə əks etdirməyi məqsədəuyğun hesab etmirik. Doğrudur, həmin iş üzrə ekshumasiya istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi zərurəti yaranmamışdır, lakin reallıqda belə hadisələrin baş verməsi göstərir ki, təcrübədə hər hansı bir müs-

təntiq bunun kimi marginal dəfnlər zamanı da ekshumasiya istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsi zərurəti ilə üzləşə bilər. Bu cür ekshumasiyalar zamanı əsas çətinliyi meyitin qəbirdən çıxarılmasından çox qəbrin əvvəlki vəziyyətinin bərpa edilməsi olur. Belə hallarda ən neqativ istintaq şəraiti müstəntiqin ümumiyyətlə dəfnin marginal şəkildə həyata keçirilməsindən xəbərdar olmamasıdır. Nəticədə hadisə yerinə kifayət qədər hazırlıqsız getmiş müstəntiq istintaq hərəkətinin sonna çatdırıla bilməməsi təhlükəsi ilə üzləşə bilər.

Bütün istintaq hərəkətləri kimi, ekshumasiyanın da gedişatı və nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi protokollaşdırma vasitəsilə həyata keçirilir. Mürəkkəb istintaq hərəkəti olduğu üçün ekshumasiya protokolunun istintaq hərəkətinin əvvəlindən tərtib edilməsinə başlamaq tövsiyə edilir, əks halda ekshumasiya başa çatdıqdan sonra protokolda əks etdirilməli olan məlumatların çoxluğu müstəntiqi çaşdırma bilər. Ekshumasiyadan öncə qəbrin baxışı, ekshumasiya zamanı meyitə baxış, qəbirdən predmetlərin götürülməsi, tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi və s. hərəkətlər üçün müstəqil protokolların tərtib edilməsinə ehtiyac duyulmur. Bütün bu hərəkətlərin vahid ekshumasiya protokolunda əks etdirilməsinə yol verilir. Protokolun tərtib edilməsi zamanı protokollaşdırmaya dair cinayət-prosesual qanunvericiliyin ümumi və xüsusi tələblərinə ciddi riayət edilməlidir. Ekshumasiyada iştirak edən şəxslərə onların hüquq və vəzifələrinin izah edilməsi barədə qeydlər və bu qeydlərin həmin şəxslərin imzası ilə təsdiq edilməsi istintaq hərəkətinin lap əvvəlində həyata keçirilməlidir. Ekshumasiyanın foto və ya video vasitələrlə çəkilməsi müstəntiqi protokolun tərtib edilməsindən azad etmir. Həmin çəkilişlər protokolun əlavələri kimi ona əlavə edilir.

Əldə edilmiş nəticələrin qiymətləndirilməsi və onların istintaqı aparılan iş üzrə əldə edilmiş sübutların sistemindəki yerinin müəyyən edilməsi etapu müstəntiqin daha çox əqli fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bu etapın effektivliyi üçün müstəntiq əvvəlcədən üç nəticə variantına hazır olmalıdır:

1) ehtimal olunan nəticə – müstəntiq ekshumasiya istintaq hərəkətinə həyata keçirən zaman müəyyən ehtimallar, istintaq fərziyələri qurur. Məsələn, müstəntiq meyitin hər hansı ekspertiza növü

üçün yararlı olduğunu ehtimal edir və ekshumasiya nəticəsində çıxarılmış meyit həqiqətən də həmin espertizadan keçirilir və müstəntiq onu maraqlandıran suallara cavab alır;

2) ehtimal olunan nəticədən daha uğurlu nəticə – bu zaman qəbirdən çıxarılmış meyit müstəntiqin alınacaq nəticələr barədə ehtimal etdiyi vəziyyətdən daha yaxşı vəziyyətdə qalır, onun yanında aşkar edilməsi ehtimal olunmayan, lakin iş üçün

əhəmiyyət kəsb edən əşyalar aşkar edilir, qəbirə və meyitə əvvəllər ehtimal edilməyən kənar təsir izləri aşkar edilir və s.

3) ehtimal olunan nəticədən daha uğursuz nəticə – bu zaman işə açılan qəbirdən heç bir meyit çıxmaya, çıxan meyitin başqa şəxsə məxsus olduğu aşkarlanana, meyitin tələb olunan ekspert tədqiqatı üçün yararsız olduğu müəyyən edilə və s. neqativ hallar mövcud ola bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Kriminalistika: Ali məktəblər üçün dərslik / Məs. red. K.Q. Sarıcalinskaya. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 1999, 716 s.
2. Будько Н.В. Совместное планирование следственных действий как одна из форм взаимодействия следователя и сотрудника экспертно-криминалистического подразделения / Международные юридические чтения. Материалы научно-практической конференции. Омск, 12 апреля 2006 г. ч.4, с. 208-210.
3. Жданов А.Ю. Уголовно-процессуальные и организационно-тактические аспекты производства эксгумации трупа / Актуальные проблемы борьбы с преступностью в Сибирском регионе. Сборник материалов XIII международной научно-практической конференции. Красноярск, 18-19 февраля 2010 г., в 3 ч., Ч. 3, с. 118-121.
4. Кригер А.Е. Проблемы производства эксгумации и использование ее результатов при расследовании уголовных дел. Дисс. ... канд. юрид. наук. Барнаул, 2006, 177 с.
5. Криминалистика: учебник для студентов вузов / под ред. А.Ф. Волынского, В.П. Лаврова. М.: Юнити-Дана, 2008, 943 с.
6. Лаврухина Ю.С. Структура следственного действия как объект криминалистического исследования // Вестник Саратовской Государственной Академии Права, 2007, № 1, с. 143-146.
7. Миликова А.В. К вопросу об этапах принятия решения о производстве следственных действий // Материалы научной сессии: Право. Волгоград, 21-30 апреля 2008 года. Выпуск № 1, с. 77-79.
8. Натура Д.А. Эксгумация на предварительном следствии и особенности тактики следственных действий, связанных с эксгумированным трупом. Дисс. ... к.ю.н. Краснодар, 2002. 221 с.
9. Никитин В.Н. Идентификация личности по корыстным останкам способствовала раскрытию преступления // Следственная практика, 2003, № 3 (160), с. 80-86.

Канан Аскеров

СУЖДЕНИЯ О ТАКТИКИ ЭКСГУМАЦИИ

Резюме

Криминалистическая тактика представляет собой систему научных положений и основанных на них практических рекомендаций по организации, планированию и проведению отдельных процессуальных действий и организационно-технических мероприятий, а также по организации и планированию следствия в целом, выполнение которых призвано обеспечить эффективное расследование преступлений при строжайшем соблюдении законности. Термин «эксгу-

мация» происходит от латинского «exhumare», что переводится как «выкопать из земли». В действующем уголовно-процессуальном законодательстве Азербайджана эксгумация предусмотрена в качестве следственного действия. Данная статья посвящена вопросам тактики осуществления эксгумации в уголовном процессе.

Kanan Asgerov

JUDGMENTS ON EXHUMATION TACTICS

Summary

Forensic tactics are a system of scientific provisions and practical recommendations based on them on the organization, planning and conduct of individual procedural actions and organizational and technical measures, as well as on the organization and planning of investigations in general, the implementation of which is designed to ensure the effective investigation of crimes with the strictest respect for the rule of law. The term "exhumation" comes from the Latin "exhumare," which translates as "dig out of the ground." The current criminal procedure legislation of Azerbaijan provides for exhumation as an investigative act. This article deals with the tactics of exhumation in criminal proceedings.